

УДК 323.2:316.42

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-2\(78\)-21](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-2(78)-21)

Дмитро ПУШНЯК

аспірант,

Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України,

dmytro.pushniak@gmail.com

ORCID: 0009-0008-5506-8009

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ КОНЦЕПЦІЇ ЦИФРОВОГО ГРОМАДЯНСТВА У ВІТЧИЗНЯНІЙ ТА ЗАРУБІЖНІЙ НАУКОВІЙ ДУМЦІ

У статті здійснено комплексний теоретичний аналіз концепції цифрового громадянства у вітчизняній та зарубіжній науковій думці з метою визначення її потенціалу для інтерпретації трансформацій громадсько-політичної участі в умовах цифровізації. Дослідження акцентує увагу на динаміці розвитку цього міждисциплінарного концепту, що охоплює як нормативно-компетентнісний, так і соціально-політичний виміри. Проаналізовано основні наукові підходи, зокрема трактування М. Ріббла, К. Моссбергер, М. Чой, Е. Ісіна та Е. Рупперта, а також здійснено порівняння з українським дискурсом, у якому переважають правовий, освітній та прикладний напрями. Розкрито, як цифрові технології трансформують класичні елементи громадянства Т. Маршалла (цивільний, політичний, соціальний) та спричиняють появу нових форм громадянської активності, зокрема в соціальних мережах. Відзначено, що цифрове громадянство не обмежується технічною або правовою компетенцією, а формує нову модель політичної суб'єктності. Наукова новизна дослідження полягає в систематизації підходів до осмислення цифрового громадянства та його використанні як теоретичної рамки для аналізу трансформації моделей громадсько-політичної участі в умовах цифрової доби. Практичне значення полягає в можливості використання результатів для осмислення громадянської участі у кіберпросторі та формування ефективної цифрової політики.

Ключові слова: цифрове громадянство, цифровізація, політична участь, цифрова грамотність, політична суб'єктність, громадянство, демократія.

Dmytro Pushniak. THEORETICAL ANALYSIS OF THE CONCEPT OF DIGITAL CITIZENSHIP IN UKRAINIAN AND FOREIGN ACADEMIC DISCOURSE

This article presents a comprehensive theoretical analysis of the concept of digital citizenship in Ukrainian and foreign academic discourse, with the aim of identifying its potential as an analytical framework for interpreting transformations in civic and political participation under conditions of digitalization. The study focuses on the dynamics of the development of this interdisciplinary concept, covering both normative-competence and socio-political dimensions. It analyzes the main scholarly approaches, in particular the interpretations of M. Ribble, K. Mossberger, M. Choi, E. Isin, and E. Ruppert, and compares them with the Ukrainian discourse, which is dominated by legal, educational, and applied perspectives. It reveals how digital technologies transform T. Marshall's classic elements of citizenship (civil, political, social) and give rise to new forms of civic engagement, particularly on social media. It shows that digital citizenship is not limited to technical or legal competence but forms a new model of political subjectivity. The scholarly novelty of the study lies in the systematization of approaches to understanding digital citizenship and its use as a theoretical framework for analyzing the transformation of models of civic and political participation in the digital age. The practical significance lies in the possibility of using the results to better understand civic participation in cyberspace and for shaping effective digital policies.

Key words: digital citizenship, digitalization, political participation, digital literacy, political subjectivity, citizenship, democracy.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Враховуючи інтенсивний розвиток цифрових технологій, насамперед потужних моделей генеративного штучного інтелекту, дедалі чіткіше окреслюється ймовірність того, що людство перебуває в історичній переломній точці. Як свого часу промислова революція спричинила глибинні трансформації в соціальній, антропологічній, економічній та політичній структурах, так і подальший розвиток цифрових технологій має потенціал стати рушієм наступної системної

трансформації суспільства і докорінно змінити взаємодію громадянина із інформацією та державою.

Серед усіх сфер життєдіяльності людини однією з найбільш чутливих до впливу цифрових технологій є політична сфера. Висока чутливість політичної сфери зумовлена тим, що вона напряму пов'язана з ключовими аспектами суспільного життя: влада, легітимність – де навіть найменші зміни можуть мати непропорційно масштабні наслідки для всього суспільства. Процес становлення цифрового

суспільства, своєю чергою, створює як нові можливості для демократичних процесів, так і нові загрози.

З одного боку, задля утримання користувачів у соціальній мережі корпораціями штучно створюються персоналізовані алгоритмічні інформаційні «бульбашки», що здатні посилювати поляризацію думок у суспільстві та ускладнювати комунікацію між представниками різних «бульбашок». Окрім цього, як зовнішніми, так і внутрішніми політичними силами активно застосовуються інструменти цифрової маніпуляції, дезінформації та пропаганди для систематичного інформаційного впливу на громадян. У результаті в населення може формуватися викривлена картина світу – симулякр, що підмінює дійсність вигідною комусь інтерпретацією. Як свідчить опитування ГО «ОПОРА» за 2024 рік, понад 73% населення відзначають соціальні мережі як основне джерело отримання інформації, крім цього, близько 60% також отримують інформацію з інших онлайн-ресурсів [2]. Це критична частка населення, яка так чи інакше стикається із описаними прихованими загрозами, що лише підтверджує масовість явища та потенційні масштаби його впливу.

З іншого боку, висока швидкість поширення інформації та диверсифікація комунікаційних каналів відкривають унікальні, більш інклюзивні шляхи залучення громадян до політичного процесу: електронне голосування, електронні петиції, електронні консультації з громадськістю, онлайн-дискусії довкола суспільно значущих проблем. Поряд із цим виникають і альтернативні механізми впливу на політичну сферу: децентралізовані, неінституційні, горизонтальні, наприклад, через колективні та індивідуальні дії в соціальних мережах.

Ця дуальність цифрових технологій приховує в собі потенційні загрози функціонування демократичних інститутів і практик політичної участі, якщо негативні наслідки ігноруються, а увага зосереджується виключно на позитивних аспектах. Лише за умови своєчасного реагування на виклики, що породжуються цифровими технологіями, стане можливим повноцінне використання їхнього потенціалу на благо суспільного розвитку.

Більш того, цифрова трансформація демократичних суспільств вносить не лише інфраструктурні зміни, створюючи альтернативні канали комунікації та зворотного зв'язку, а й актуалізує питання онтологічного та аксіологічного порядку про сутнісні характеристики, компетентності та моральні якості, якими мають володіти громадяни для ефектив-

ної реалізації своєї політичної суб'єктності в нових умовах. Таким чином, з огляду на виклики, що виникають в процесі цифровізації, гостро постає потреба адаптації як інституційних рамок, так і індивідуальних навичок громадян.

Однією з провідних концепцій, що покликана відповісти на вищезазначені виклики, є цифрове громадянство. Цифрове громадянство – відносно нова (XXI ст.), проте вже ґрунтовно опрацьована світовою науковою спільнотою концепція. Водночас більшість вітчизняних наукових досліджень переважно зосереджені на правових, освітніх та прикладних аспектах цифрового громадянства, зокрема, на засобах розвитку медіа – та цифрової грамотності у населення. Натомість значно менш розробленим в українській науковій думці залишається соціально-політичний напрям цифрового громадянства, хоча цей напрям є ключовим для розуміння того як цифрові технології змінюють взаємодію між суспільством і державою, трансформують форми громадсько-політичної участі та впливають на політичну суб'єктність громадян.

Методологія. У процесі наукового дослідження було використано такі методи та підходи: теоретико-концептуальний аналіз, аналіз дискурсу, інтерпретативний підхід, етимологічний аналіз, еволюційний аналіз, систематизація та узагальнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У світовому науковому дискурсі проблематика цифрового громадянства (digital citizenship) активно розробляється в межах різних паралельних дослідницьких напрямках. Серед вітчизняних науковців, дослідженням різних аспектів проблематики цифрового громадянства займалися: О. Овчарук, В. Марченко, А. Домбровська, І. Килимник, В. Воронкова, О. Кивлюк, Р. Андрюкайтене, С. Мозгова, А. Правдюк, І. Ломачинська, І. Волинець; серед зарубіжних авторів відзначилися наступні дослідники: L. Pangrazio, J. Sefton-Green, M. Choi, L.L. Chen, S. Mirpuri, N. Rao, N. Law, M. Ribble, G. Bailey, T. Ross, K. Mossberger, C. Tolbert, R. McNeal, B. Jæger.

Проте комплексне теоретичне дослідження динаміки розвитку концепції з урахуванням вітчизняного наукового дискурсу відсутнє, а її придатність до пояснення трансформацій громадсько-політичної участі в цифрову епоху залишається недостатньо дослідженою, що підкреслює актуальність цієї теми для дослідження.

Мета і завдання дослідження. Мета полягає в обґрунтуванні концепції цифрового громадянства як теоретичної рамки для інтерпре-

тації трансформацій громадсько-політичної участі в умовах цифровізації на основі аналізу його трактувань у зарубіжній і вітчизняній науковій думці.

Для досягнення декларованої мети було поставлено наступні дослідницькі завдання: узагальнити ключові підходи до тлумачення цифрового громадянства в зарубіжній науці; окреслити специфіку трактування цифрового громадянства в українській науковій думці; визначити потенціал концепції цифрового громадянства для інтерпретації трансформацій громадсько-політичної участі в цифрову добу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концепція «цифрового громадянства» (у такому формулюванні) виникла на початку ХХІ століття як відповідь на нові виклики, породжені стрімким розвитком та поширенням цифрових технологій. Повсюдна цифровізація фундаментально змінила відносини між індивідом і державою, а також відкрила якісно нові можливості та механізми для їхньої взаємодії. Наукова спільнота, у відповідь на ці трансформації, потребувала поняття, яке б повно та адекватно описувало принципово новий вимір громадянства – цифровий.

У якості вихідної точки дослідження звернімося до етимології цього поняття. Термін «цифрове громадянство» складається з двох частин:

– «цифровий», що пов'язаний із використанням інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), таких як Інтернет, комп'ютер, телефон тощо;

– «громадянство», яке, згідно зі словниковим визначенням, означає «належність особи до складу громадян якоїсь держави, що обумовлює її права й обов'язки щодо цієї держави» [1].

Поєднуючи ці два компоненти, отримуємо семантичне тлумачення цифрового громадянства як спроможності особи реалізовувати свої громадянські права й обов'язки засобами ІКТ. Однак чи є таке визначення вичерпним на сучасному етапі?

Cambridge Dictionary надає наступне визначення поняття digital citizenship: «стан обізнаності та вміння користуватися інтернетом для спілкування з іншими, купівлі та продажу товарів, участі в політичному житті, а також розуміння того, як робити це безпечно та відповідально» [8].

Порівнюючи етимологічно-семантичне трактування та сучасне словникове визначення поняття, можна відзначити розбіжність акцентів. Перше є радше поверхневим і опи-

совим, тоді як друге – більш глибоким і таким, що підкреслює практичний, поведінковий та нормативний вимір. Воно визначає не лише, чим є цифрове громадянство, а й яким воно має бути. Ця зміна у фокусі визначень свідчить про ускладнення самого концепту. У тривалому процесі наукової розробки цифрове громадянство перетворилося на складну міждисциплінарну конструкцію, яка охоплює як інституційні аспекти (участь, права, доступ), так і суб'єктивні: ідентичність, цифрові компетенції, етичні норми.

Отже, повноцінно осмислити цифрове громадянство можна лише шляхом дослідження динаміки його розвитку. Вивчення цифрового громадянства передбачає урахування його змінного характеру та широкого міждисциплінарного дослідницького поля, що, своєю чергою, зумовлює різноманітність наукових підходів до його інтерпретації та розмаїття напрямів дослідницького фокусу.

Так, наприклад, американська науковиця М. Чой виділяла наступні напрями дослідження цифрового громадянства: етика, медіа – та інформаційна грамотність, участь (залучення), критичний опір [6, с. 9]. В свою чергу данська науковиця Б. Єгер виділила такі напрями: цифрові права та приватність, політична залученість, цифрові публічні послуги, навчання та освіта [11, с. 30]. Група дослідників з Гонконзького університету відмічала такі шість напрямів дослідницького фокусу: вимірювання атрибутів цифрового громадянства, виклики/ризики для цифрових громадян, чинники впливу, стратегії втручання (навчання, педагогіка тощо), методологічні дослідження, сприйняття [7, с. 8].

Вперше концепція цифрового громадянства була викладена у 2004 році М. Рібблом, Дж. Бейлі та Т. Россом. Автори визначили цифрове громадянство як: «норми поведінки щодо використання технологій» [14, с. 1]. У своїй праці вони також виокремили дев'ять основних атрибутів, що разом формують структуру цифрового громадянства: етикет, комунікація, освіта, доступ, комерція (електронна), відповідальність, права, безпека та самозахист [14, с. 1]. У пізніших працях М. Ріббл оновив перелік ключових атрибутів, до якого увійшли: цифровий етикет, цифровий доступ, цифрове право, цифрова комунікація, цифрова грамотність, цифрова комерція, цифрові права та обов'язки, цифрова безпека, цифрове здоров'я та добробут [15, с. 139–140].

Іншим поширеним підходом і за сумісництвом одним із перших системних підходів до аналізу цифрового громадянства є праця К. Моссбергер, К. Толберт та Р. МакНіл, яка

заклала фундамент для подальшого теоретичного осмислення цієї концепції через призму економіки та політичної участі. У своїй праці дослідниці зазначали, що концепт цифрового громадянства виник в процесі дебатів довкола цифрового розриву (digital divide) для опису тих, хто включений у інформаційне суспільство. Авторки тлумачили цифрове громадянство наступним чином: «“Цифрове громадянство” – це здатність брати участь у суспільному житті онлайн...ми визначаємо “цифрових громадян” як тих, хто регулярно і ефективно користується Інтернетом – тобто щоденно...це ті, хто часто користується технологіями, хто використовує їх для отримання політичної інформації з метою виконання свого громадянського обов’язку, а також ті, хто застосовує технології у роботі для економічної вигоди» [9, с. 1–2]. Також науковиці стверджували, що «щоденне користування Інтернетом передбачає наявність достатньої технічної компетентності та навичок інформаційної грамотності для його ефективного використання, а також регулярного доступу до мережі» [9, с. 1].

Таким чином ранній дискурс про цифровий розрив зосереджувався на бінарній опозиції «мають» / «не мають» стосовно технічних навичок або доступу до технологій, що було виключно кількісним та редукціоністським підходом. Натомість більш пізня похідна концепція цифрового громадянства акцентувала увагу на здатності до участі, ефективності використання, наявності відповідних навичок та компетенцій, етиці. Така еволюція відображає усвідомлення науковцями того, що вплив ІКТ значною мірою залежить від людських можливостей (цифрова грамотність, навички, компетенції) та соціально-економічних чинників (регулярний доступ, фінансова спроможність), а не лише від наявності відповідної інфраструктури.

Серед пізніших дослідників концепту згадана нами раніше М. Чой визначала цифрове громадянство як «здібності, мислення та дії щодо використання Інтернету, що дозволяють людям розуміти, орієнтуватися, брати участь та трансформувати себе, спільноту, суспільство та світ» [6, с. 584]. Науковиці Л. Джонс та К. Мітчелл наголошували на необхідності відокремлювати цифрове громадянство від цифрової грамотності та профілактики кібербулінгу, пропонуючи зосередити його зміст на «використанні інтернет-ресурсів для того, щоб молодь: 1) практикувала поважну та толерантну поведінку до інших; 2) активніше залучалася до громадянської участі» [12, с. 3].

Критичний погляд на цифрове громадянство пропонували британські вчені Е. Ісін та Е. Рупперт, розглядаючи його як форму політичної суб’єктності в кіберпросторі. Вони уникали чіткого визначення цього поняття, наголошуючи на його багатовимірності та гнучкості як концепту. Науковці також заперечували штучне розділення між «онлайн» та «офлайн» сферами в контексті цифрового громадянства, пропонуючи концепцію безперервного, інтегрованого кіберпростору – «простору взаємин між тілами та серед тіл, які діють через Інтернет» [10, с. 25]. Діючи в кіберпросторі, цифрові громадяни набувають політичної суб’єктності через цифрові акти (дії) – перформативні акти комунікації, які відбуваються у цифровому просторі і конституують соціальну і політичну реальність [10].

У вітчизняному науковому дискурсі концепція цифрового громадянства переважно інтерпретується через правові, прикладні та педагогічні виміри.

Правовий аспект цифрового громадянства розкривали В. Марченко, А. Домбровська та І. Килимник, які визначали його як «правовий статус, що передбачає наявність прав та обов’язків у цифровому просторі, а також здатність особи безпечно, етично та ефективно використовувати цифрові технології для участі в суспільному житті, реалізації громадянських прав та виконання обов’язків через електронні засоби комунікації» [4, с. 68].

Прикладний підхід демонстрували В. Воронкова, О. Кивлюк та Р. Андрюкайтене, які підкреслили функціональне призначення цифрового громадянства: «цифрове громадянство, яке також називають громадянством 2.0, полягає у використанні нових технологій, щоб зробити публічну інформацію доступною для людей, полегшити їхні бюрократичні та юридичні процедури та дозволити здійснювати свої права та обов’язки через цифрові платформи» [16, с. 27].

Педагогічний вимір цифрового громадянства описали І. Ломачинська та І. Волинець, акцентувавши увагу на освітньому потенціалі цифрового громадянства як засобу соціалізації: «цифрове громадянство слід розуміти як спосіб підготувати студентів до повноцінного й активного суспільного життя та активної участі в служінні інтересам нації в цифровому середовищі» [3, с. 51].

Розширене, критичне трактування концепції пропонував А. Правдюк, зауважуючи: «цифрове громадянство може означати як громадянство цифрового (простору – Д. П.), так як якщо б державні портали, платформи соціальних мереж і онлайн-магазини самі по

собі були власними державами чи імперіями, в яких громадяни мали кілька ролей, функцій тощо. Водночас це також може стосуватися того, як класичні традиційні моделі громадянства (національної держави) тепер можуть залучати громадянські дії через нові та змінні системи голосування та громадські форуми» [5, с. 210].

Через розмаїття існуючих інтерпретацій концепції як у зарубіжних так і вітчизняних науковців, залишається актуальним звернення до класичних теорій громадянства, які надають методологічне підґрунтя для аналізу цифрового громадянства. Однією з найбільш впливових концепцій громадянства була розроблена Т. Маршаллом у якій він виділив три головні складові частини громадянства: цивільний, політичний і соціальний елементи. «Цивільний елемент включає права, необхідні для індивідуальної свободи: свободу особистості, свободу слова, думки та віросповідання, право на власність і на укладення чинних договорів, а також право на правосуддя... під політичним елементом я маю на увазі право брати участь у здійсненні політичної влади – як член органу, що наділений політичними повноваженнями, або як виборець членів такого органу... під соціальним елементом я маю на увазі весь спектр – від права на мінімальний рівень економічного добробуту та безпеки до права повною мірою користуватися соціальною спадщиною й жити життям цивілізованої людини відповідно до стандартів, що панують у суспільстві» [13, с. 8].

Розглядаючи цифрове громадянство крізь призму концепції Т. Маршалла, можемо стверджувати, що воно адаптує кожен із трьох елементів громадянства до цифрової доби: цивільний елемент відображений у вигляді цифрових прав (цифрова безпека, доступ до ІКТ, приватність онлайн); політичний – у формі нових можливостей для участі в громадсько-політичному житті (вплив через соціальні мережі, платформи цифрової демократії, нові форми представництва у вигляді цифрових лідерів думок); соціальний – через доступ до цифрових державних послуг та цифрової освіти (е-послуги, цифрова грамотність). Крім цього, в процесі трансформації виникають нові фундаментальні виклики, пов'язані з цифровізацією елементів традиційного громадянств, зокрема, загроза цифрової нерівності, ризики втрати приватності, алгоритмічна упередженість та поляризація (через алгоритмічні «бульбашки» та ехо-камери), залежність від технічної інфраструктури та комерційних платформ тощо.

Відтак, вважаємо хибним уявлення про цифрове громадянство як таке, що лише додає онлайн-вимір для традиційних складових громадянства. Йдеться радше про якісне розширення: фундаментальну трансформацію основних елементів традиційного громадянства та наповнення їх новим змістом.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. У зарубіжній науковій думці концепція цифрового громадянства не має консенсусно узгодженого трактування, відзначається динамічністю розвитку та кількома паралельними напрямками наукової розробки. На початку дослідники зосереджувалися на доступі, інклюзії, подоланні цифрового розриву. Серед «класичних» напрямів можна виділити два: нормативно-компетентнісний (розвиває ідеї М. Ріббла) та соціально-політичний (спирається на ідеї К. Моссбергер). З часом користування Інтернетом стало звичним явищем; з'явилися більш глибокі та критичні інтерпретації, зокрема підхід Е. Ісіна та Е. Рупперта, які змістили фокус дослідження на аналіз політичної суб'єктності та перформативних цифрових актів лише під час яких користувач у кіберпросторі конститується у статусі цифрового громадянина.

У вітчизняній науковій думці цифрове громадянство досліджується не так довго, як у зарубіжній, проте останнім часом з'являється все більше наукових досліджень присвячених різним її аспектам. Було визначено, що в українському науковому дискурсі переважають освітній (педагогічний), правовий та прикладний (функціональний) напрями розробки концепції цифрового громадянства.

Концепція цифрового громадянства є ключовою для глибокого розуміння трансформацій громадсько-політичної участі в сучасній цифровій епосі. Вона дозволяє пояснити, як політична активність еволюціонує від традиційних, часто інституціоналізованих і «вертикальних» моделей до децентралізованих та горизонтальних. Концепція переосмислює саму суть участі в цифровому просторі, надає інструментарій для розуміння того як цифрові технології створюють унікальні можливості для громадсько-політичного залучення громадян, відкриває нові можливості для колективної дії. Також вона підкреслює вирішальне значення цифрової грамотності як необхідної передумови для повноцінної, ефективної, усвідомленої та відповідальної громадсько-політичної участі. У сучасних реаліях цифрова грамотність – не розкіш, а базова умова, без якої громадяни ризикують опинитися за межами активного політичного життя, стикаючись із цифровим розривом (який відносно

нешодавно отримав новий вимір у контексті штучного інтелекту). Нарешті, надзвичайно корисною для інтерпретації є теоретична рамка Е. Істіна та Е. Рупперта, що дозволяє розглядати такі явища, як обговорення полі-

тичних подій у соціальних мережах, створення, підписання та поширення онлайн-петицій, або навіть такі повсякденні дії, як лайки, поширення чи блокування, як самостійні та впливові форми громадсько-політичної участі.

Література:

1. ГРОМАДЯНСТВО – тлумачення, орфографія, новий правопис онлайн. *СЛОВНИК*. URL: <https://slovnuk.ua/index.php?swrd=громадянство> (дата звернення: 6.06.2025).
2. ДОСЛІДЖЕННЯ. Медіаспоживання українців: третій рік повномасштабної війни. *ОПОРА*. URL: <https://www.oporaua.org/viyna/doslidzhennya-mediaspozhyvannya-ukrayinciv-tretyi-rik-povnomasshtabnoyi-vyni-25292> (дата звернення: 6.06.2025).
3. Ломачинська І., Волинець І. Світоглядні орієнтири цифрового громадянства в умовах глобалізаційних викликів сучасності. *Освітологічний дискурс*. 2024. Т. 45, № 2. С. 49–55. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/49714> (дата звернення: 16.06.2025).
4. Марченко В. В., Домбровська А. В., Килимник І. І. Правова концепція «цифрового громадянства»: конституційно-правовий та міжнародний аспекти. *Збірник наукових праць ХНПУ імені Г. С. Сковороди «Право»*. 2025. № 41. С. 58–65. URL: <https://doi.org/10.34142/23121661.2025.41.07> (дата звернення: 16.06.2025).
5. Правдюк А. Цифрові права людини та цифрове громадянство. *Успіхи і досягнення у науці*. 2024. № 4(4). С. 204–218. URL: [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-4\(4\)-204-218](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-4(4)-204-218) (дата звернення: 16.06.2025).
6. Choi M. A concept analysis of digital citizenship for democratic citizenship education in the internet age. *Theory & research in social education*. 2016. Vol. 44, no. 4. P. 565–607. URL: <https://doi.org/10.1080/00933104.2016.1210549> (дата звернення: 10.06.2025).
7. Conceptualization and measurement of digital citizenship across disciplines / L. L. Chen et al. *Educational research review*. 2021. Vol. 33. P. 100379. URL: <https://doi.org/10.1016/j.edurev.2021.100379> (дата звернення: 10.06.2025).
8. Digital citizenship. *Cambridge Dictionary*. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/digital-citizenship> (дата звернення: 24.06.2025).
9. Digital citizenship: the Internet, society, and participation. The MIT Press, 2007. 272 p.
10. Isin E., Ruppert E. Being digital citizens. Rowman & Littlefield Publishers, Incorporated, 2020. 244 p.
11. Jæger B. Digital citizenship – A review of the academic literature. *Der moderne staat – Zeitschrift für Public Policy, Recht und Management*. 2021. Vol. 14, no. 1-2021. P. 24–42. URL: <https://doi.org/10.3224/dms.v14i1.09> (дата звернення: 10.06.2025).
12. Jones L. M., Mitchell K. J. Defining and measuring youth digital citizenship. *New media & society*. 2016. Vol. 18, no. 9. P. 2063–2079. URL: <https://doi.org/10.1177/1461444815577797> (дата звернення: 10.06.2025).
13. Marshall T. H. Citizenship and social class. *Citizenship and social class*. P. 1–52. URL: <https://doi.org/10.2307/j.ctt18mvns1.5> (дата звернення: 18.06.2025).
14. Ribble M., Bailey G., Ross T. Digital citizenship: addressing appropriate technology behavior. *Learning & leading with technology*. 2004. Vol. 32, no. 1. P. 6–9. URL: <https://eric.ed.gov/?id=EJ695788> (дата звернення: 10.06.2025).
15. Ribble M., Miller T. N. Educational leadership in an online world: connecting students to technology responsibly, safely, and ethically. *Online learning*. 2013. Vol. 17, no. 1. URL: <https://doi.org/10.24059/olj.v17i1.310> (дата звернення: 10.06.2025).
16. Voronkova V., Kyvliuk O., Andriukaitiene R. The evolution from active responsible citizenship to digital citizenship in the context of critical thinking: the EU experience. *Humanities studies*. 2023. Vol. 91, no. 14. P. 23–34. URL: <https://doi.org/10.32782/hst-2023-14-91-03> (дата звернення: 16.06.2025).

Дата надходження статті: 27.06.2025

Дата прийняття статті: 18.07.2025

Опубліковано: 01.10.2025